

I. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА. ПЕНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 100:330.8

Доній Н. Є.,

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри економіки та соціальних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Николишин В. В.,

курсант юридичного факультету,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ІДЕЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ В КОНЦЕПЦІЇ ІЄРЕМІЇ БЕНТАМА

Представлено основні погляди англійського вченого-юриста Ієремії Бен-тама, типового утопіста доби Просвітництва, який намагався дати поради щодо вдосконалення суспільства та правового простору європейських країн і Російської імперії кінця XVIII – початку XIX ст. Вказано, що критерій корисності, впровадження якого й дозволило б вдосконалити суспільство й законодавство, визначався через здатність приносити благодіяння, вигоду, задоволення, добро і щастя. На прикладі системи Паноптикону продемонстровано, що Бентам вважав, що навіть особи, які скоїли злочин, завдяки специфічним умовам нагляду та праці також здатні приносити корисність у простір суспільства.

Ключові слова: Ієремія Бентам, утилітаризм, закон, законодавчі проекти, корисність, Паноптикон, щастя.

Постановка проблеми. Українська пенітенціарна система в останні п'ять років перебуває в стані безупинної турбулентності, детермінованої пошуками оптимального за ресурсними витратами шляху становлення нової практики виконання покарань і паралельним упровадженням певних новацій у кадровій сфері системи. Така тривала турбулентність цілком спроможна стати ситуацією, «яка в теперішніх обставинах, ймовірно, найбільш здатна прийняти хороше законодавство» [10, с. 46] у сфері змін системи виконання покарань, чим принесе чималу користь соціальному простору як в економічному, так і в загально-безпековому аспекті. Призначення Дениса Чернишова відповідальним за реформування системи виконання покарань, людини,

яка більше дивиться на установи системи з позиції економіста-практика є показовим для новітнього економоцентрованого суспільства. Водночас такий вибір нібито повертає нас до вже пройденого етапу, до кінця XVIII–XIX ст., часу, коли відбувалося тюремне реформування, так детально описане французьким філософом Фуко М. І першим, хто згадується з тогочасних реформаторів – це англійський юрист і засновник утилітаризму (від англ. *utility* – «корисність») Ієремія (Джеремі) Бентам, який намагався через призму корисності оцінювати всі феномени та процеси, що відбувалися в соціальному просторі XVIII–XIX ст.

Ієремію Бентама можна зарахувати до категорії вчених-енциклопедистів: він складав проекти законів для різних країн і намагався бути кодифікатором Іспанії, Польщі, Росії, США, Франції, вів величезне за обсягом листування з видатними світовими діячами свого часу. Щодо власної батьківщини – Великої Британії, то взагалі без перебільшення можна зазначити, що, мабуть, не було жодного серйозного питання в державному та суспільному житті Англії, де б Бентам не «засвітився» як ініціатор змін. Він працював над уведенням парламентської та міської реформ, брав участь у роботі щодо пом'якшення кримінального законодавства, відмови держави від такої форми покарання як заслання, доклав зусиль щодо докорінного перетворення пенітенціарної системи, покращення суду присяжних, зменшення податку на знання, виказував ідеї щодо народного виховання, про введення ощадних кас у сфері поштового відомства та при товаристві взаємодопомоги, скасування законів, що стосувалися винятково католиків. Крім того, Бентама можна вважати предтечею науки про облік – ведення рахунків, його також можна назвати засновником деонтології та логіки волі як механіки поведінки, яка вивчає, «що спонукає людину діяти», і яка дає підказки, «як спонукати людину до певних вчинків або, навпаки, як відвертати її від небажаних вчинків» [9, с. 308–309].

Попри такий значний внесок у сферу науки і знань дотепер постать Бентама І. в підручниках та наукових публікаціях здається «вихопленою» з історичної доби й сприймається як чужий елемент як для свого часу (заразно), так і для сучасності (не актуально). Пояснити це, мабуть, можна полярним ставленням до

цього англійського діяча. Наведемо дві протилежні точки зору. Перша – категоричне неприйняття ідей Бентама й виставлення його «злим генієм», представлена К. Марксом та його послідовниками. Маркс твердив, що Бентам – це зразок «тверезо-педантичного, тоскно-балакучого оракула вульгарного буржуазного розуму XIX століття» [7, с. 624], який є «генієм буржуазної тупості» [7, с. 625]. Друга точка зору – визнання І. Бентама майже святим (дуже часто стосовно нього використовуються слова «священик», «проповідник») та виказування певної шани ідеям і думкам англійця. Так, наприклад, відомий російський діяч XIX ст. Чернишевський М. Г. давав І. Бентаму надзвичайно високу оцінку, а Достоевський Ф. М. схвально відгукувався про Кришталевий палац майбутнього.

Фактично таке ставлення є наслідком суперечності самих поглядів Бентама. З одного боку, він типовий утопіст Просвітництва, який намагався «прописати» рецепт ідеального суспільства, а з іншого – його бажання всюди бачити корисність і підходити до людини, як об'єкта нагнітання страху через нагляд, є антигуманним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цікавість до постаті І. Бентама можна віднести до категорії циклічних. Справа в тому, що його роботи інтенсивно друкувалися (хоча часто й у купованому вигляді) протягом усього XIX ст. (навіть попри те, що більша частина його робіт так і не була видана, а те, що було видано доктором Боурінгом, умістилося в 11 томів наприкінці XIX ст.). Він, так би мовити, був у тренді. Після 1917 р. на теренах СРСР його праці не видавалися й тому стали раритетом. Те, що було видано після 1991 р., також у плані доступності й повноти представленості робіт не надто виправило ситуацію на краще. Обтяжувало ситуацію те, що за роки забуття постать Бентама практично розчинилася серед багатьох інших діячів минулого, які були невиправдано списані до категорії «неактуальні».

Зазначимо, що характеристику політико-правового вчення І. Бентама досліджували такі діячі, як: Ч. Аткінсон, Ж. Гюйо, В. Девідсон, В. Коген, Л. Мізес, Ч. Огден, Ф. Поллок та ін. У дореволюційний період (до 1917 р.) до доробку Бентама звертались П. Левенсон, П. Покровський, О. Пипін, П. Сорокін, Б. Чичерін, К. Ярош та ін. З урахуванням новітніх джерелознавчих відкриттів

серед сучасників до спадщини Бентама виявили інтерес і розглянули її з різних концептуальних й дисциплінарних позицій Н. Арутюнова, Ю. Барлова, Д. Баумгардт, Дж. Берне, Г. Глінчикова, М. Джеймс, А. Іпполітова, М. Кершов, Л. Лайонс, О. Орлов, Л. Награбова, Л. Остроух, М. Сушенцова, Л. Савюк та ін.

Формулювання мети. Метою публікації означено аналіз ідей І. Бентама з акцентуванням на його теорії корисності як такої, що, ґрунтуючись на філософії та етиці, міцно поєднала економіку і право, чим опосередковано сприяла (й може надалі сприяти) покращенню соціального та правового простору.

Виклад основного матеріалу. Ієремія Бентам – учений-юрист, соціолог, філософ, який народився 15 лютого 1748 р. у сім'ї лондонського юриста. Історичні джерела вказують, що він був вундеркіндом: з малих років читав фоліанти з англійської історії, в три роки почав вивчати латинь, а в 12 вступив до Оксфорду. У 1763 р. він отримав ступінь бакалавра, а у 1766 р. – магістра мистецтв. На формування поглядів Бентама справили твори М. Монтеск'є, Ч. Беккарія, Г. Гельвеція, особливо «Досвід про уряд» Прістлі. Здобувши юридичну освіту, Бентам був допущений до адвокатської практики, але вважав за краще присвятити себе науці. Саме на теренах науки він досяг успіху, написавши 70 томів творів, більшість з яких була присвячена обґрунтуванню теорії корисності й намаганням віднайти той рецепт суспільного щастя, який шукали діячі Просвітництва.

Пояснення теорії корисності Бентама доцільно розпочати з історії створення та короткого аналізу найбільш відомої й показової його праці – «Паноптикон» [15]. У 1786 р. І. Бентам відправляється з візитом до Росії, де вже кілька років за запрошенням фаворита Катерини II Г. Потьомкіна служив його молодший брат Самуїл. Бентам мав створити в одному з потьомкінських володінь, розташованому в Могильовській губернії під Кричевим, маєток на зразок англійської ферми і торговий центр на зразок західноєвропейських. Ієремія Бентам дуже довго добирався до Росії через Францію, Болгарію і Румунію, а абсолютне незнання мови і місцевих звичаїв дуже шкодило йому під час різноманітних поневірянь, пережитих на митницях, у карантинах, прикордонних корчах і заїжджих дворах. До речі, дані про час,

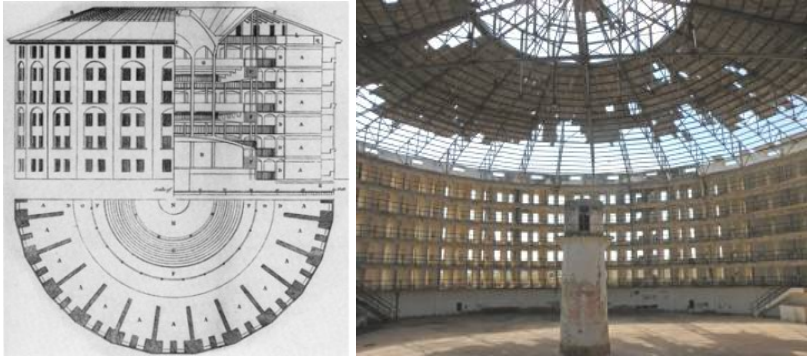
проведений І. Бентамом у Росії, різняться. Так, в особистому листі Бентама й у біографічному нарисі П. Левенсона зазначено, що англійцю «судилося прожити без малого два роки» на теренах Російської імперії [6], однак в одному з сучасних джерел зазначено про інший термін перебування – «менше року» [2, с. 59].

Діставшись кінцевого пункту призначення, Бентам обрав для життя не Кричев, центральний пункт потьомкінських маєтків, а сусіднє село Задобра, де на самоті він наполегливо займався рефлексуванням і написанням наукових праць. Основними його розвагами були музика, читання, листування з друзями, залишеними в Англії, та розведення квітів, які він пристрасно любив. У біографічних джерелах, що описують життя Бентама в цей період, можна знайти свідчення, що він не покинув Задобру навіть заради імператриці Катерини, яка проїжджала повз Кричев під час своєї славнозвісної подорожі до Криму. У цей період Бентам підготував до друку «Рациональну підставу нагород» (*Rationale of Reward*), написав «Захист лихви» (*Defence of Usury*) і найбільш відомий твір «Паноптикон» (*Panopticon, or The in spection house*).

Щодо «Захисту лихви», то треба зазначити, що тогочасна російська ментальність його не прийняла, оскільки «гроші як товар» і «отримання грошей з грошей» було чужим для економіки Росії елементом. Другий твір – «Паноптикон» очікувала надзвичайна популярність, бо на той час необхідність тюремної реформи вже визнавалася всіма людьми, які мислили раціонально та прагматично. Кращі люди присвятили свою діяльність цій справі, адже стан тодішніх тюрем по всій Європі був дійсно жахливий. Бентам цікавився цією справою не менше свого славного земляка, філантропа Джона Говарда.

Ідея «ідеальної в'язниці» як уособлення методу соціальної інженерії та нової технології контролю над злочинцями отримала популярність у Росії й здобула реальне втілення. Після виходу з друку російською мовою тритомника Бентама з «Паноптиконом», який було опубліковано 1811 р. у третьому томі, в Петербурзі будується й сам Паноптикон, який згорів у 1818 р. [9, с. 292]. Саму ідею Паноптикону, яка полягала в будівництві в'язниці зі скла для полегшення нагляду за злочинцями, Бентам

запозичив у брата Самуїла, який планував розмістити таким чином господарські будівлі в маєтку: «Мій брат дав мені першу думку про будівництво цієї в'язниці, яку він запозичив у селянських хат росіян. У цій будівлі нагляд був би такий простий, зручний, безперервний» (рис.) [6].

Рис. Ескіз І. Бентама 1791 р. і фото в'язниці «Presidio Modelo» на одному з кубинських островів

Паноптикон являв собою новий тип пенітенціарної установи, де, здавалось би, людяне і розумне ставлення до злочинців, які відбували покарання на засадах одиночного ув'язнення і центрального нагляду, було пов'язане зі значною економією для державної скарбниці. Взагалі Бентам продумав не тільки зовнішній вигляд будівлі, де мали б утримуватися злочинці, а й всю систему укладу, результатом якої мало стати повне перевиховання злочинців, а процесом – матеріальна корисність від їх роботи. Тому Бентам розробив увесь комплекс тюремного життя – питання харчування, одягу, розподілу дозвілля і праці, в зв'язку з чим обґрунтував необхідність майстерень, шкіл, лікарень. Фактично Паноптикон із в'язниці був перетворений на свого роду виробничий комплекс/підприємство, здатний давати прибуток та зумовлювати корисність.

Економія для держави від такої в'язниці виходила навіть з основної мети та моделі нагляду за ув'язненим. Основна мета Паноптикону: привести ув'язненого в стан усвідомлюваної та постійної видимості, що мало б означати втрату можливостей чинити зло й навіть просто бажати його. Паноптикон передбачав,

що його архітектурний апарат стає машиною, що створює і підтримує владу незалежно від людини, яка її реалізує, та формує відчуття, що нагляд є постійним у своїх результатах, навіть якщо він здійснюється з перервами. Тому немає потреби в постійному нагляді, оскільки важливо лише те, щоб ув'язнений знав, що за ним спостерігають. При цьому Бентам сформулював ідеальний для влади принцип: влада, з одного боку, видима, бо ув'язнений завжди повинен мати перед очима довгу тінь центральної вежі, звідки за ним наглядають, з іншого, – недоступною для перевірки, тобто ув'язнений ніколи не повинен знати, чи спостерігають за ним на цей момент, але повинен бути впевненим, що такий нагляд відбувається постійно. Завдяки такому механізму нагляду Паноптикон, на думку Бентама, вигравав у ефективності й здатності впливати на поведінку людей. До речі, як у випадку з Паноптиконом, так і в інших міркуваннях у Бентама відсутні думки щодо свободи як такої, адже вона не символізує безпеку, навпаки, вона – це небезпека. Він також не розмірковує в категоріях прав людини. Останні він взагалі називав «дурницею» й «дурницею на ходулях».

На додаток до сказаного вкажімо, що проект Паноптикону – машини абсолютної влади – справив таке сильне враження на мислячих людей, що її образ у формі жаху постійно переслідує людство, переходячи з однієї антиутопії до іншої. Так, у книзі «Рецепція британської соціально-філософської думки в Росії XVIII–XIX ст.» вказано, що в 1839 р. у журналі «Сучасник» була надрукована повість Одоєвського В. Ф. «Місто без імені» [2, с. 59–62]. Письменник представив читачам антиутопію, яка описує загибель суспільства, побудованого за принципами вчення І. Бентама. У ній описано, як на «окремо взятому острові» було побудовано успішне суспільство, засноване винятково на принципах особистої корисності. Дійшовши до вершини добробуту, воно почало опускатися до точки загибелі, адже заради утилітарних принципів були відкинуті мораль, релігія, право, мистецтво, всі ті елементи суспільства, які допомагають співіснувати в одному соціальному просторі людям з різними смаками, інтересами і потребами. Виявилося, що суспільство, позбавившись ілюзорних і неефективних доповнень духовної культури, потопає в

софістичних думках, зведених розрахунком до рівня банальностей. Корисність стала уявлятися мешканцям описаного острова тільки як матеріальна вигода, а гонитва за швидким прибутком зруйнувала економіку, а потім і всю соціальну систему.

Одоєвський В. Ф., описавши таким чином наслідки впровадження утилітаризму в практику, фактично відмовив послідовникам і опосередковано Бентаму в моралі. Й знов-таки нагадаємо вже вказане – тогочасній російській ментальності чужим було прискіпливе ставлення до грошей та корисності, однак це зовсім не означає, що для англійця були чужими моральність і певна сердечність. Більше того, в Бентама було власне уявлення, якою має бути мораль, яким має бути суспільство й що таке щастя [5; 13].

Буремна остання чверть XVIII ст. зробила Бентама свідком розгортання Великої французької революції, й це, скоріше за все, визначило той соціальний ідеал, який учений намагався відстоювати. А ідеалом для нього, як і для одного з давньогрецьких філософів – Епікура, була безпека [3, с. 35], а зовсім не свобода, що вимагає постійної боротьби й не гарантує щастя (нагадаймо «втечу від свободи» так добре описану Е. Фроммом). «Про війни та шторми краще за все читати, жити краще в мирі та спокої» [11, с. 904]. Можна припустити, що саме заради безпеки англійський діяч наступним чином визначив сенс і фундаментальні принципи тієї моральної філософії, яку відстоював: «Природа поставила людство під керівництво двох верховних правителів – страждання і задоволення. Їм одним відведено визначати, що ми можемо робити, і вказувати, що ми маємо робити» [3, с. 9]. І на підтвердження такого судження Бентам наводить 14 видів задоволення та 12 видів страждань [3, с. 46–47].

Бачимо, що Бентам, дещо випереджаючи психоаналіз, вважав, що причина будь-яких дій приховується в прагненні до задоволення, а моральність, таким чином, зводив до корисності вчинку – що корисно, те й буде моральним. Критерій корисності також визначався відносно просто: корисно все те, що здатне приносити благодіяння, вигоду, задоволення, добро чи щастя, і запобігати шкоді, стражданню, злу чи нещастю. Регулятивним поняттям у такому визначенні стає категорія щастя. Однозначно можна стверджувати, що у визначенні корисності Бентамом бра-

лися до уваги в основному приватні інтереси людини. На його думку, досягнення особистого успіху практично автоматично має збільшити загальну суму щастя. Цим Бентам майже повторює ідею Аристотеля, що «щастя – це певної якості діяльність душі відповідно до добродетельності» [1, с. 68]. Тому можна побачити, що в основі моральних поглядів Бентама лежить універсальний етичний гедонізм, коріння якого можна відшукати у представників школи киренаїків.

Отже, на думку Бентама, задоволення і страждання/біль – єдині джерела мотивації й одночасно саме їх об'єднує категорія корисності. Таке об'єднання відбувається за діалектичним законом боротьби та єдності протилежностей, адже корисність – це задоволення за відсутності страждань. Єдиним способом визначення корисності визнається вимір кількості задоволення і болю, й створення обчислення/формули корисності/щастя. Учений доводив, що будь-яка людина прагне забезпечити, в першу чергу, власні інтереси й прагне того, що вважає власним щастям. В основі цього лежить природне бажання отримати якомога більше задоволення, уникаючи наскільки можливо страждань. До речі, Бентам використовував як слова-синоніми насолоду та щастя, а страждання представляв категорією, що уособлює зло. І в цьому моменті можемо побачити цілком усвідомлений розрив Бентама з християнським віровченням, про що й веде мову, наприклад, П. Гаджикурбанова [5]. Більше того, Бентам вважав, що християнська мораль, яка спирається на альтруїзм, не просто є збоченням ідеї корисності як прагнення до страждання, вона взагалі небезпечна для суспільства, бо здатна зруйнувати його єдність.

Розвиваючи ідею щастя на соціальний простір, Бентам вказував, що суспільний інтерес є сумою індивідуальних інтересів щастя, а отже, там, де насолода домінує над стражданням, – це і є, на думку Бентама, найкращим станом суспільства і держави.

З цього випливало головне кредо утилітаризму та загальне правило управління державою: «Принцип корисності затверджується як єдина правильна та справедлива мета уряду – найбільше щастя найбільшій кількості людей» [3, с. 14]. Таке формулювання практично стає в Бентама елементом політичної програми морально-зрілого уряду, відповідального за клімат відносин у суспільстві.

Однак саме таке трактування корисності Бентамом означає, що принцип корисності був насамперед адресований законодавцям і політичним діячам, відповідальним за внесення змін у соціальний простір. І саме тут криється утопічність позиції Бентама: «Якщо кожна людина женеться за власним задоволенням, то як ми зможемо гарантувати, що законодавець буде піклуватися про задоволення людства в цілому?» [11, с. 905–906].

Проте англієць вважав, що однією зі складових успіху майбутнього законодавства є його чіткість і очевидність. Підстави законодавства повинні бути добре роз'явлені та мають ґрунтуватися на загальних, очевидних для всіх засадах. «Загальнодоступність, точність, одноманітність, простота – якості, поєднання яких так бажано і водночас так важке, так і у виборі слів якості, яких вимагає, здається, сама сутність справи», – писав Бентам [10, с. 60]. Будь-який новий кодекс чи закон має враховувати національну специфіку, а не сліпо копіювати моделі, що існують, бо «в будові людської природи є фібри, які бувають одні й ті ж у всякому місці й у будь-який час, і є інші, які змінюються за місцем і в часі» [10, с. 58]. Закони повинні мати не імперативний, а апелюючий до розуму характер. Тому-то Бентам засуджує закритий характер складання законодавчих проєктів без їх публічного обговорення і невдалий вибір виконавців, як це доволі часто практикується. Останнє часто призводить до того, що складання законів до кінця не доводиться.

Взагалі Бентам розглядав державу як штучне тіло, яке в основному зацікавлене відносинами всередині суспільства – між законодавцем і підвладними йому, між класами, індивідуумами і спільнотами. Виходячи з такої установки, Бентам стверджував, що справа законодавця – встановлювати гармонію між суспільними та приватними інтересами, а свою роль він вбачав у встановленні системи «законів і більш широко – соціальну систему, які б автоматично робили людей більш добродішними» [11, с. 902].

Суспільство за природою зацікавлене, щоб індивід утримувався від злочину, проте приватні інтереси поширюються на сфери дії кримінального закону. Таким чином, кримінальний закон є засобом приведення інтересів особистості до єдності з ін-

тересами суспільства/держави. І це є виправданням закону й водночас положенням, чому людину треба карати за кримінальним правом. Покарання має бути тому, що воно має в собі потенціал запобігання злочинам, адже будь-який зловмисник здійснює злочин заради власного задоволення, і що відповіддю на це може бути тільки та міра покарання, яка переважить злочинне задоволення. І дуже важливо, щоб покарання було обов'язково невідворотним, аніж жорстоким.

Бентам виступав за відповідність покарань, однак розуміючи, що одними міркуваннями принести користь доволі важко, він активно прагнув впливати на практику. І це йому частково вдалося, бо в результаті його зусиль надмірно жорстка система кримінальних покарань Великої Британії (страчували навіть за дрібні крадіжки) стала пом'якшуватися й за юридичними джерелами відомо, що якщо на початку XIX ст. існувало 250 злочинів, які каралися смертю, то до 1861 р. їх залишилося всього чотири.

Проте цікаво, що, виводячи мету цивільного права з чотирьох аксіологічних категорій – забезпечення, достаток, безпека та рівність, Бентам звідси виводив і суспільне благополуччя, що є наслідком вирішення завдання законодавства, й заклав підґрунтя визначення показників щастя. Як зазначає Л. Савюк, на цей час, на початку XXI ст., ця ідея Беніама щодо щастя ревіталізована, й Британський дослідницький центр New Economic Foundation з 2006 р. виводить світовий порівняльний індекс щастя (MIS), що відображає добробут людей і стан навколишнього середовища в різних країнах світу [12]. Для його ранжирування використовуються три показники: суб'єктивна задоволеність життям, очікувана його тривалість і так званий екологічний слід. Дещо по-іншому визначається китайський «індекс щастя», що розраховується за 16 індикаторами: наявний дохід населення, державні витрати на наукові дослідження, освіту, культуру і спорт, а також метраж житлової площі на людину, кількість лікарів на тисячу жителів, площі лісових насаджень і навіть співвідношення обсягу емісії вуглекислого газу до розміру ВВП. А індекс валового національного щастя, що розраховують у Королівстві Бутан, взагалі визначає кінцеву мету більшості людей – не бути багатими, а бути щасливими і здоровими. Отже, можна

говорити про те, що ідеї Бентама проросли в ґрунті різних країн і культури й залишаються актуальними і донині.

Висновки. Ієремія Бентам, на відміну від загальної лінії розвитку юриспруденції, підходив до права не з практичної, а з філософської позиції. Його підхід до сфери права та дотикових сфер – це спроба мудрого вирішення існуючої ситуації з опорою на рефлексивну спадщину, синтезовану з власними міркуваннями. Ідея вдосконалення соціального та правового простору в концепції І. Бентама концентрувалася навколо категорії корисності.

Критерій корисності визначався відносно просто: корисно все те, що здатне приносити благодіяння, вигоду, задоволення, добро і щастя, а тому треба запобігати стражданням, злу чи нещастю. Дотримуючись сформульованих принципів, Бентам намагався принести корисність епосі й запропонувати зведення законів, які можна покласти в основу соціальної системи, що має сприяти щастю людини. Фактично І. Бентам намагався дати вичерпні відповіді на два запитання: «Що змушує людину діяти?» та «Що має бути основною нормою поведінки людини?». Його можна вважати попередником психоаналізу, який думав, що причина будь-яких дій приховується в прагненні до задоволення. Зовсім інший, виходячи з цього, має вигляд і сфера моралі та моральність, яка фактично зводилася Бентамом до корисності вчинку.

Звісно, концепція Бентама не позбавлена недоліків. Так, можна стверджувати, що Бентам переоцінив схожість людей стосовно задоволень і страждань. Проте все одно його ідеї заслуговують на те, щоб вони були переглянуті й деякі з них ревіталізовані як такі, що цілком здатні й у наш час принести соціальну та державницьку користь.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Никомахова етика. Сочинения: в 4-х т.; общ. ред. А. И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. С. 53–294.
2. Артемьева Т. В., Бажанов В. А., Микешин М. И. Рецепция британской социально-философской мысли в России XVIII–XIX вв.: учебное пособие. Санкт-Петербург: СПб. центр истории идей, 2006. 138 с.
3. Бентам И. Введение в основание нравственности и законодательства / пер. предисл., примеч. Капустина Б. Г. Москва: РОССПЭН, 1998. 415 с.

4. Барлова Ю. Е. «Надзор и прибыль»: общественное призрение и социальная помощь в теоретических конструктах Иеремии Бентама. *Диалог со временем*. 2010. Вып. 33. С. 166–186.

5. Гаджикурбанова П. А. Summum bonum в классическом утилитаризме. Основные понятия утилитаристской моральной доктрины. *Этическая мысль*. Вып. 10. Москва: Институт философии РАН, 2010. С. 114–130.

6. Левенсон П. Я. Иеремиа Бентам. Его жизнь и общественная деятельность: биографический очерк. URL: <http://www.libros.am/book/read/id/168922/slug/ieremiya-bentam-ego-zhizni-obshhestvennaya-deyatelnost>.

7. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: Т.1. Кн. I: Процесс производства капитала // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Москва: Гос. изд-во политической литературы, 1960. Т. 23. 923 с.

8. Остроух А. Н. Изучение бентамовской правовой теории и права человека в России (исторический экскурс). *Новая правовая мысль*. 2003. № 2 (3). С. 36–40.

9. Покровский П. А. Бентам и его время. Петроград: Тип. А. Э. Коллинс, 1916. [2], XVI, 688 с. (Записки юридического факультета Петроградского университета; Вып. 3).

10. Пыпин А. Н. Русские отношения Бентама // Исследования и статьи по эпохе Александра I. Т. II. Очерки литературы и общественности / предисл. и примеч. Н. К. Пиксанова. Петроград, 1917. С. 13–109. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/14634-t-2-ocherki-literatury-i-obshchestvennosti-pri-aleksandre-i-1917#page/15/mode/inspect/zoom/4>.

11. Рассел Б. История западной философии: в 3 кн. / подгот. текст В. В. Целищева. 5-е изд., стер. Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2007. 992 с.

12. Савюк Л. К. Портреты ученых-юристов: Иеремиа Бентам. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2012. № 4. С. 19–38.

13. Сушенцова М. С. Утилитаризм И. Бентама и Дж. С. Милля: от добродетели к рациональности. *Вестник СПбГУ. Экономика*. 2017. Т. 33. Вып. 1.

14. Сорокин П. А. Новый труд о Бентаме. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет / Ин-т социологии. Москва: Наука, 1994. С. 273–281.

15. Bentham J. The Panopticon; or the Inspection-house: Containing the Idea of a New Principle of Conctruction Applicable to AnySortof Establishment, in which Personsof Any Description are to be Kept Under Inspection; and in Particular to Penitentiary-houses, Prisons, Housesof Industry, Work-houses, Poor-houses, Lazarettos, Manufactories, Hospitals, Mad-

houses, and Schools: with a Plan of Management Adapted to the Principle: in a Series of Letters, Written in the year 1787, from Cresseff in White Russia. To a Friend in England by Jeremy Bentham, of Lincoln's Inn, Esquire. London: Verso, 1995. P. 29–95.

Доний Н. Е., Никольшин В. В.

ИДЕИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО И ПРАВОВОГО ПРОСТРАНСТВА В КОНЦЕПЦИИ ИЕРЕМИИ БЕНТАМА

Представлены основные взгляды английского ученого-юриста Иеремии Бентама, типичного утописта эпохи Просвещения, который пытался дать советы по усовершенствованию общества и правового пространства европейских стран и Российской империи конца XVIII – начала XIX вв. Указано, что критерий полезности, внедрение которого и позволило усовершенствовать общество и законодательство, определялся через способность приносить благодеяния, выгоду, удовольствие, добро и счастье. На примере системы Паноптикона продемонстрировано, что Бентам считал, что даже лица, совершившие преступление, благодаря специфическим условиям надзора и труда, также способны приносить пользу в пространство общества.

Ключевые слова: Иеремия Бентам, утилитаризм, закон, законодательные проекты, польза, Паноптикон, счастье.

Donii N. Ye., Nykolyshyn V. V.

IDEAS OF SOCIAL AND LEGAL SPACE IMPROVEMENT IN JEREMY BENTHAM'S CONCEPT

The main views of English scholar and lawyer Jeremy Bentham, the typical utopian of the Enlightenment, who tried to give pieces of advice on the improvement of society and the legal space of European countries and the Russian empire of the late XVIII – early XIX century were presented. It is indicated that the criterion of usefulness, the introduction of which would give an opportunity to improve the society and legislation, was determined through the ability to bring blessings, benefits, pleasures, goodness and happiness. On the example of the system of Panopticon, it was demonstrated that Bentham believed that even those who committed a crime, due to specific conditions of supervision and labor, are also capable of bringing benefits to the space of society.

Key words: Jeremy Bentham, utilitarianism, Law, legislative projects, usefulness, Panopticon, happiness.